

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

‘Minder sadisme en meer liefde’?¹

De plaats van de hechting in het werk van Klein en Balint

Philippe Van Haute

Volgens Fonagy kan de gehechtheidsstheorie van Klein ons leren om hechting niet als categoriaal, maar als ‘dimensionaal’ te beschouwen. Balints visie op het werk van Klein geeft een eerste aanzet om Fonagy’s suggestie theoretisch te onderbouwen. Op deze wijze kan de problematiek van de hechting ook geïntegreerd worden in een freudiaanse antropologie.

Inleiding

Het is een gemeenplaats te stellen dat de verschillende objectrelatietheorieën gemakkelijker met de gehechtheidstheorie verzoend kunnen worden dan de freudiaanse psychoanalyse. Freud leidt de libidineuze gerichtheid op een object en de hechtingstendens onveranderlijk af uit de behoefte aan liefde of voedsel. Hij ziet de hechting niet als een primaire tendens die geen verdere ontogenetische verklaring nodig heeft. Zo komt zijn theorie onvermijdelijk in conflict met de gehechtheidstheorie, die de oorspronkelijkheid en de onafleidbaarheid van deze tendens benadrukt (Geyskens & Van Haute 2003). De objectrelatietheorieën leren ons daarentegen dat de libido in de allereerste plaats gericht is op het vinden van aangepaste objecten. Niet het zoeken naar lust (Freud), maar de spontane zoektocht naar het object primeert (zie bijvoorbeeld Fairbairn 1941). De gerichtheid op een object is een oorspronkelijk gegeven, dat geen verdere verklaring nodig heeft. Het subtiel verschil tussen de objectrelatietheorieën en de gehechtheidstheorie (Fonagy 2001, p. 8-9) – de hechting is immers initieel niet gericht op het object als zodanig, maar op een gevoel van nabijheid tot het object – verandert niets aan het feit dat deze laatste gemakkelijker met de objectrelatietheorie dan met de freudiaanse orthodoxie in overeenstemming kan worden gebracht. Het is een even grote gemeenplaats om Melanie Klein de oermoeder van de objectrelatietheorie te noemen. Toch zit Klein op dezelfde confrontatiekoers met de gehechtheidstheorie als Freud. Er zijn vele punten waarop zij in conflict is met de gehechtheidstheorie. De afwezigheid van elk empirisch onderzoek, de veronachtzaming van het belang van de interactie met de omgeving

Prof. dr. Ph. Van Haute is gewoon hoogleraar te Nijmegen, voorzitter van het Centrum voor psychoanalyse en wijsgerige antropologie (KUNijmegen/KULeuven), lid BSP. Recente publicaties: *Tegen de aanpassing. Jacques Lacans ondermijning van het subject* (2000); *Spraakverwarring. Het prisma van de seksualiteit bij Freud, Ferenczi*

en Laplanche (met T. Geyskens) (2002); *Van doodsdrijf tot hechtingstheorie. Het prisma van het kind bij Freud, Klein en Hermann* (met T. Geyskens) (2003).

Correspondentieadres: Frederik Lintsstraat 180, 3000 Leuven.

E-mail: philippe.van.haute@skynet.be

voor de psychische ontwikkeling en het primaat van de oraliteit zijn maar enkele elementen die Kleins theorie van de gehechtheidstheorie scheiden (Bowlby 1958; Fonagy 2001, p. 90-92). Deze zijn nochtans niet echt wezenlijk. In wezen kan Klein de hechting als oorspronkelijke tendens geen recht doen, omdat zij elke objectrelatie – en bijgevolg ook de hechting – als afgeleid en secundair beschouwt. Klein wordt hiertoe gedwongen omdat zij vasthoudt aan de freudiaanse notie van een biologische doodsdrijf, die zich in de eerste plaats tegen het Ik zelf richt. Het prille Ik verdedigt zich tegen de aanvallen van de doodsdrijf door hem als agressie naar buiten te richten. Van nu af aan wordt de belevingswereld van het kleine kind beheerst door de tegenstelling tussen een ‘goede’ borst die het kind beschermt en voedt en een ‘slechte’ borst waarop het zijn agressie richt en waarvan het de represailles vreest. Het kleine kind poogt deze partiële objecten middels processen van bijvoorbeeld splitsing en idealisering strikt van elkaar gescheiden te houden. Klein noemt dit geheel van fantasma’s en mechanismen dat de eerste levensmaanden karakteriseert de ‘paranoïd-schizoïde positie’ (Klein 1946). Deze positie, waarin de angst voor het eigen voortbestaan overheerst, wordt opgevolgd door de depressieve positie. Het subject verhoudt zich nu tot een totaal object dat ‘goede’ en ‘slechte’ aspecten in zich verenigt. De angst voor de eigen vernietiging maakt plaats voor de angst om het geliefde object door de eigen agressie te beschadigen. De problematiek van de schuld staat in deze positie dan ook centraal (Klein 1940).

Voor ons is hierbij vooral van belang dat deze primitieve objectrelaties volgens Klein reeds een verdediging en een antwoord zijn op een meer primitief trauma. Zo is de agressie tegen de slechte borst niet in de eerste plaats een antwoord op een frustratie die van het object uitgaat, maar de frustratie toont het Ik als het ware de weg waarlangs het de doodsdrijf naar buiten kan afvoeren. De hechting aan het ‘goede’ object wordt verder begrepen als een ontogenetisch gevolg van de voedende kwaliteiten ervan (Klein 1952, p. 89). De eerste objectrelaties hebben bijgevolg vanuit een metapsychologisch standpunt een secundair karakter. Het prille Ik gaat relaties aan met de hem omringende werkelijkheid omdat het zich tegen de interne aanvallen van de doodsdrijf moet verdedigen (Klein 1948, p. 31; Heimann 1952, p. 314 e.v.). Op deze manier wordt duidelijk dat de verwijzing naar een biologische doodsdrijf het belangrijkste obstakel vormt voor een verzoening tussen de (kleiniaanse) psychoanalyse en de gehechtheidstheorie.

We mogen hier evenwel niet uit afleiden dat de relatie tussen de theorie van Klein en gehechtheidstheorie louter antagonistisch is. Fonagy wijst er bijvoorbeeld op dat de kleiniaanse ‘posities’ met verschillende gehechtheidsstijlen in verband kunnen worden gebracht. De paranoïd-schizoïde positie, die door een extreme labiliteit van de psychische voorstellingen wordt gekenmerkt, zou in de termen van het Adult Attachment Interview naar een onveilige gehechtheid verwijzen. In de depressieve positie daarentegen verwerft het kind inzicht in zijn of haar eigen rol in de conflicten waarin het

betrokken is. De erkenning van de eigen betrokkenheid in interpersoonlijke conflicten draagt in het Adult Attachment Interview bij tot de coherentie van het verhaal over de eigen kindertijd, wat als een indicatie voor een veilige gehechtheid wordt beschouwd (Fonagy 2001, p. 85).

Een dergelijke benadering blijft evenwel binnen de premissen van de gehechtheidstheorie als zodanig.

Volgens Fonagy kan de gehechtheidstheorie evenwel ook een en ander leren van Klein. Met name wijst hij erop dat de gehechtheidstheorie de veiligheid van de gehechtheid slechts zelden op een continue schaal meet. Zij geeft immers de voorkeur aan een categoriale benadering van de hechting en van de pathologie. De referentie naar het kleiniaanse model daarentegen maakt een meer dimensionale benadering mogelijk waarin een veilige gehechtheid in termen van afwisseling tussen ‘veilige’ en ‘onveilige’ gehechtheidsmodi wordt voorgesteld. Niet het toebehoren tot de ene of de andere categorie, maar de frequentie van afwisseling tussen deze modi is een stabiel kenmerk van de persoonlijkheid (Fonagy 2001). De kleiniaanse ‘posities’ zijn inderdaad geen ontwikkelingsstadia die eens en voorgoed overwonnen kunnen worden. Zij blijven gedurende ons hele bestaan – en in wisselende intensiteit – actief, zodat de ‘normaliteit’ alleen als een precair en veranderbaar evenwicht tussen beide posities kan worden beschreven (Geyskens en Van Haute 2003, p. 90).

Fonagy werkt deze problematiek niet verder uit. Hij laat vooral niet zien hoe de dimensionale benadering die hij voorstaat, *theoretisch* voorgesteld kan worden. Het werk van Balint biedt in dit verband interessante mogelijkheden. In het bijzonder maakt Balints lectuur³ van Klein het mogelijk om de paranoïdschizoïde en de depressieve positie te hersituëren als verdedigingsmechanismen tegen het gefrustreerd worden van de ‘primaire objectliefde’, die volgens Balint de dynamiek van oorspronkelijke hechtingsrelatie uitdrukt (zie ook Bowlby 1958, p. 355 e.v.). Tegelijk suggereert Balint soms dat de primaire objectliefde van binnen uit en om structurele redenen altijd al is verstoord. Ook de reacties op de ‘mislukkingen’ van de hechting krijgen zo een structurele betekenis. Het doordenken van deze problematiek zal het ons daarom mogelijk maken om de dimensie van de gehechtheid te integreren in een freudiaanse antropologie. In een dergelijke antropologie wordt pathologie niet alleen als een intrinsieke en wezenlijke mogelijkheid van de psychische gezondheid gezien, maar tegelijk als een precair evenwicht tussen potentieel pathologische tendensen (Van Haute & Geyskens 2002). Vooraleer deze problematiek op een meer gedetailleerde wijze te onderzoeken, gaan we evenwel eerst nog wat dieper in op de plaats van de hechting in het werk van Klein.

De hechting in het werk van Melanie Klein

Het zou een vergissing zijn te beweren dat Klein nooit oog heeft voor de hechting als een primaire tendens. Zo schrijft zij bijvoorbeeld: ‘Het is mijn hypothese dat het kind een

aangeboren, onbewust besef heeft van het bestaan van de moeder. Wij weten dat jonge dieren zich onmiddellijk naar de moeder wenden en bij haar hun voedsel vinden. Dit is niet anders bij het menselijke dier, en deze instinctieve kennis is de basis voor de primitieve band van het kind met de moeder’ (Klein 1959, p. 248, mijn vertaling en cursivering). In deze passage leidt Klein de eerste relatie van het kind met zijn moeder niet ontogenetisch af uit de noodzaak zich te verdedigen tegen de interne werking van de doodsdrijf of uit de kinderlijke hulpeloosheid die de hechting aan het object zou moeten verklaren. Ze heeft het integendeel over een ‘instinctieve kennis’ die geen verdere fundering in de individuele levensgeschiedenis nodig heeft. Elders schrijft Klein dat in de ‘normale’ ontwikkeling geen van beide posities die ze beschrijft ooit exclusief domineert. De ontwikkeling van het kind kan niet uitsluitend vanuit paranoïd-schizoïde en depressieve angsten en verdedigingsmechanismen worden voorgesteld. Er is immers meer in de wereld van het kind dan wat in termen van deze angsten en verdedigingsmechanismen kan worden beschreven (Klein 1935, p. 275-276, in noot). Klein voegt eraan toe dat een goede relatie tot de moeder en de uitwendige werkelijkheid een voorwaarde is voor de overwinning van de vroegste paranoïde angsten (Klein 1935, p. 285). Wanneer de kennis van de moeder een ‘instinctief’ karakter heeft en wanneer de kwaliteit van de relatie tot de moeder bepalend is voor de overwinning van de vroegste paranoïde angsten, betekent dat dan niet onvermijdelijk dat de kleiniaanse posities zich op basis van de hechtingsrelatie ontwikkelen en dat aan deze laatste bijgevolg een relatieve prioriteit moet worden toegekend?

Klein heeft deze suggesties nooit verder uitgewerkt. Zij bleef vasthouden aan de klassieke theorie, die de gehechtheid als secundair en als een bijproduct van de bevrediging van de vitale behoefte beschouwt. De gedachte dat de funderende subjectieve posities slechts voorstelbaar zijn op basis van een hechtingsrelatie waarop zij een antwoord geven of, beter, waarvan zij verwickelingen zijn, is op briljante wijze verwoord en uitgewerkt door Michael Balint.

Michael Balint: primaire objectliefde en de ‘new beginning’

De notie van een ‘new beginning’ speelt een centrale rol in Balints theorie van de psychoanalyse. Balint wijst erop dat patiënten op het einde van de analyse vaak uitdrukking geven aan lang vergeten vroegkinderlijke verlangens en uitdrukkelijk om de bevrediging ervan vragen. Het gaat om zeer basale verlangens, die alleen door een ander mens bevredigd kunnen worden enerzijds en waarvan de bevrediging nooit het niveau van de voorlust overschrijdt anderzijds (Balint 1952, p. 245). Een patiënt wil bijvoorbeeld de hand vasthouden van zijn analyticus of brengt geschenken mee waarvan hij verwacht dat de analyticus ze zal aanvaarden. Of een patiënte had steeds opnieuw dezelfde droom waarin zij als kind aanwezig was. In elke droom werd dit kind een beetje ouder en was het een en al liefde. De verschillende

manieren waarop deze liefde gestalte kreeg in de droom herhaalden als het ware haar hele psychische ontwikkeling (Balint 1932, p. 165).

Zowel de patiënt als de analyticus moet het wezenlijk archaïsche karakter en de vaak sterk overgedetermineerde betekenis van deze verlangens erkennen (Balint 1952, p. 246). Hun aanwezigheid kan wijzen op een sterke weerstand, zij kunnen een intense angst uitdrukken of een masochistisch genot in de herhaling van een oorspronkelijk trauma. Het doorwerken van deze betekenissen is noodzakelijk voor de erkenning van het primitieve karakter van deze wensen. Bij sommige zwaar gestoorde patiënten wier ontwikkeling door ernstige infantiele trauma's geblokkeerd werd, kan het zelfs nodig blijken tijdelijk aan deze verlangens tegemoet te komen. Deze patiënten regresseren immers tot een toestand van infantiele hulpeloosheid waarin het woord elke kracht verliest (Balint 1952, p. 245-246). In dergelijke gevallen kan de analyticus volgens Balint niet anders dan deze verlangens in mindere of meerdere mate bevredigen. De analyticus navigeert dan behoedzaam tussen twee uitersten: een te grote toegeeflijkheid kan de patiënt ertoe aanzetten om 'steeds meer' te eisen, terwijl een te grote restrictie en terughoudendheid de analyse in een onstuitbare vloed van sadistische en agressieve fantasma's kunnen doen verzanden (Balint 1952, p. 246-247).

Wanneer de analyticus er met de nodige tact in slaagt om deze klippen te omzeilen, worden de rigide structuren van het Ik, de versteende objectrelaties en de afweermechanismen analyseerbaar en begrijpelijk voor zowel de analyticus als de patiënt. Zo wordt volgens Balint een terugkeer mogelijk naar een pretraumatische toestand waarin de naïeve, infantiele verlangens hun defensieve betekenis verliezen. Ze zijn dan niets anders meer dan dat: naïeve, kinderlijke verlangens. De patiënt kan zo opnieuw op een ongecompliceerde en onvoorwaardelijke wijze leren liefhebben, zoals alleen kinderen dat kunnen (Balint 1932, p. 165). Hij kan opnieuw leren liefhebben en haten op een manier die niet langer door vroegkinderlijke trauma's belast wordt. Vrij snel ontwikkelt zich dan een 'rijpe, goed aangepaste, niet-neurotische' (als een dergelijke toestand denkbaar is) manier van beminnen en haten' (Balint 1952, p. 247). Balint spreekt in dit verband over 'a new beginning' (Balint 1932; 1952; 1968, p. 131-148 en *passim*).³ Hij beschrijft dit 'nieuwe begin' als een terugkeer naar de prilste kindertijd en beroept zich hiervoor op het bekende psychoanalytische adagium dat de meest fundamentele en oorspronkelijke lagen van het psychisch leven die op het einde van de analyse worden blootgelegd, vanuit het oogpunt van de levensgeschiedenis van het individu chronologisch eerst komen (Balint 1952, p. 264).

Het 'nieuwe begin' herhaalt volgens Balint de dynamiek van de 'primaire objectliefde' die volgens hem de vroegste kindertijd karakteriseert. Deze 'primaire objectliefde' is een oorspronkelijk fenomeen, dat niet kan worden afgeleid uit iets anders – bijvoorbeeld de bevrediging van de driften tot zelfbehoud – en dat bepalend is voor alle latere objectrelaties (Balint 1937,

p. 101). Ze is de meest archaïsche vorm van hechting aan de moeder⁴ en ze wordt beheerst door het principe dat ‘wat goed is voor mij, ook goed is voor jou’. De primaire objectliefde maakt derhalve geen onderscheid tussen het eigen belang en het belang van de ander. Zij kent het realiteitsbeginsel niet, dat ons zou dwingen te aanvaarden dat de verlangens van de ander niet noodzakelijk gelijklopend zijn met de onze. Wanneer de claims van het object de harmonie dreigen te verstoren, geeft dit aanleiding tot hevige angst- en woedeaanvallen (Balint 1937, p. 100). De ontwikkeling van het vermogen tot een volwassen liefdesrelatie impliceert bijgevolg een aanvaarding van het realiteitsbeginsel zodat het object in zijn zelfstandigheid kan worden erkend en bemind (Balint 1947, p. 128-137).⁵

De hevige angst- en woedeaanvallen waarmee het kind op de frustratie van de archaïsche wensen reageert, beletten niet dat de lustervaringen waarmee de tijdige bevrediging van de primaire objectliefde gepaard gaat, nooit het niveau van de voorlust overschrijden (Balint 1932, p. 102). De primitieve lustervaring is volgens Balint niets anders dan een ‘rustig gevoel van welbevinden’ (‘a quiet sense of well-being’) (Balint 1952, p. 245). Volgens Balint is deze voorlust geen mindere vorm van eindlust. De voorlust kent integendeel een eigen logica en dynamiek die niet vanuit de eindlust begrepen mogen worden. In tegenstelling tot deze laatste kan de voorlust in principe eindeloos doorgaan, zij kent de orgastische ontlading niet, zij is niet gebonden aan een specifiek orgaan of aan een specifieke erogene zone en zij is vooral niet rondom het geslachtsverschil gestructureerd (Balint 1936, p. 73-89).

Dit onderscheid tussen voor- en eindlust is een herhaling van Ferenczi’s onderscheid tussen de kinderlijke en speelse taal van de tederheid die geen orgastische ontlading, angst of schuldbeleving kent en de volwassen taal van de passie (Ferenczi 1932).⁶ Zoals Ferenczi begrijpt Balint het ontstaan van pathologie vanuit een ‘spraakverwarring’ tussen beide stelsels. Pathologie ontstaat volgens Balint door ‘errors of upbringing’ (Balint 1935, p. 197) die hij expliciet gelijkstelt aan Ferenczi’s ‘spraakverwarring tussen het kind en de volwassene’ (Balint 1935, p. 197). Deze treedt op wanneer het kind de bevrediging niet krijgt die het nodig heeft, wanneer het door neurotische ouders of volwassenen tot vormen van bevrediging wordt gedwongen waar het nog niet aan toe is of, meer in het algemeen, wanneer het opgroeit in een omgeving die de kinderlijke noden niet begrijpt en ze integendeel beantwoordt vanuit de eigen neurotische problematiek (Balint 1935, p. 198).

Balints nadruk op de prioriteit van de objectrelaties en op het onderscheid tussen voor- en eindlust maakt de verwijzing naar de biologische doodsdrijf die centraal staat in het werk van Klein, overbodig. De agressie, het sadisme en de verdediging ertegen staan niet aan de oorsprong van het psychische leven, maar ze zijn een analyseerbare reactie tegen het gefrustreerd worden van de primaire objectliefde (Balint 1935, p. 196-197; Balint 1951; zie ook Geyskens 2003). Zo is bijvoorbeeld de splitsing tussen een ‘goed’ en een ‘slecht’ object dat de paranoïd-schizoïde positie kenmerkt,

volgens Balint niet een verdediging tegen een ingeboren sadisme zoals Klein gelooft, maar het antwoord van het kleine kind dat de indruk heeft dat het door zijn ouders op een inconsistente en al te willekeurige manier wordt bejegend. Soms is het ‘goede’ object aanwezig en soms het ‘slechte’ waarop het kind zijn agressie richt. De vrees voor represailles door het ‘slechte’ object heeft bijgevolg een grond in de uitwendige werkelijkheid en het ‘aangeboren sadisme’ waar Klein het over heeft, is eigenlijk niets anders dan een effect van ‘tekortkomingen in de opvoeding’ (Balint 1935, p. 197). De kleiniaanse ‘posities’ moeten daarom volgens Balint vanuit de lotgevallen van de primaire objectliefde worden herzien. Om dit te begrijpen keren we terug naar de problematiek van het ‘nieuwe begin’.

Een ‘nieuw begin’ en de kleiniaanse ‘posities’ ⁷

Het is duidelijk, schrijft Balint, dat niet in elke analyse het punt van het ‘nieuwe begin’ wordt bereikt en dat vanuit therapeutisch oogpunt de herinnering en interpretatie van de trauma’s en verdedigingsmechanismen die de patiënt hebben gemaakt tot wie hij of zij is, in het merendeel van de gevallen volstaan. Voor sommige patiënten die al te zeer gekwetst werden door de ‘spraakverwarring tussen het kind en de volwassene’ is het volgens Balint nochtans onontbeerlijk om de analyse tot haar werkelijke einde te voeren (Balint 1935, p. 198). In deze gevallen moet de regressie naar een naïeve, pretraumatische toestand die aan de oorspronkelijke ‘primaire objectliefde’ beantwoordt, daadwerkelijk worden gerealiseerd. Dit laatste gaat evenwel niet vanzelf en stuit op grote weerstand. Het is alsof de analysant zich geen tweede maal aan hetzelfde vuur wil branden. De regressie naar de primaire objectliefde roept immers onvermijdelijk ook de herinnering op aan de frustrerende of onverschillige omgeving waaronder de analysant zo veel geleden heeft. Het gaat hier overigens niet alleen om reële frustraties of werkelijke onverschilligheid. Het volstaat dat het kleine kind vanuit zijn eigen fantasieën zijn oorspronkelijke omgeving als vijandig heeft beleefd, opdat de regressie naar de primaire objectliefde geen aanlokkelijk perspectief zou zijn (Balint 1952, p. 249). Ondanks de inspanningen van zowel de analyticus als de analysant zelf, kan de sfeer van wederzijds vertrouwen die het ‘nieuwe begin’ karakteriseert, zich niet ontwikkelen. De analysant blijft wantrouwig en achterdochtig tegenover de analyticus. De analysant blijft beducht voor een herhaling van het oorspronkelijke trauma. Volgens Balint beleeft de analysant deze episode op een manier die sterk aan Kleins paranoïde positie herinnert (Balint 1952, p. 250): de ander is slecht en vijandig. Volgens de analysant is de enig mogelijke verhouding tussen zichzelf, zijn omgeving en zijn medemensen er een van achterdocht. Mensen houden niet van elkaar en wie de analysant van het tegendeel wil overtuigen, wordt al snel verweten een hypocriet te zijn die de goedgelovigheid van anderen tracht uit te buiten. De houding van deze patiënten kan volgens Balint nog het best als een ‘Beziehungswahn’ worden beschreven (Balint 1952, p. 250).

Wanneer de analysant erin slaagt om deze positie te overwinnen, ontwikkelt zich volgens Balint langzaam aan een andere toestand, die we als een milde vorm van depressie kunnen beschrijven.⁸ De patiënt zegt nu dat hij waardeloos is en de liefde van de ander niet verdient (Balint 1952, p. 252). Dit is volgens Balint evenwel slechts een façade, die een diepe narcistische kwetsuur verbergt. Deze kwetsuur kan in het algemeen vrij gemakkelijk bewust worden gemaakt. Ze kan als volgt worden geformuleerd: ‘Het is beangstigend en zeer pijnlijk dat ik niet bemind word om wat ik ben (...) het is een onmiskenbaar feit dat niemand van mij houdt op de manier waarop ik bemind wil worden’ (Balint 1952, p. 252). Het is duidelijk dat de analysant zo gemakkelijk in de paranoïde positie terug kan vallen: ‘Niemand houdt van mij, de ander is tegen mij.’ Een juiste en goed getimede interpretatie kan de analysant er nochtans toe brengen om te erkennen dat hijzelf – of minstens delen van hemzelf – inderdaad niet echt ‘beminnenswaardig’ is. De analysant moet aanvaarden dat het ‘slechte’ zich niet alleen buiten hem bevindt, maar ook in hem leeft. Op deze manier wordt een lang verborgen splitsing zichtbaar en vangt een pijnlijke strijd aan tussen de ‘gezonde’ delen van het Ik⁹ en de overige, meer archaïsche aspecten ervan, die de analysant bijvoorbeeld doen blijven hopen op miraculeuze hulp van zijn omgeving om excessieve verlangens naar bevrediging te kunnen realiseren (Balint 1952, p. 252). Deze strijd tussen twee delen van de persoonlijkheid, waarbij het ene door het andere verworpen wordt, is volgens Balint karakteristiek voor elke depressie. Wat de ‘therapeutische’ depressie onderscheidt van andere meer pathologische vormen ervan is evenwel dat deze strijd gericht is op een overwinning van de splitsing die er de oorsprong van is (Balint 1952, 255). Vooral in dit laatste opzicht herinnert Balints therapeutische depressie aan wat Klein de depressieve positie noemt. Ook in Kleins depressieve positie gaat het immers om de progressieve integratie van agressieve en liefhebbende delen van het Ik, tegelijk met de erkenning dat ook het object frustrerende en bevredigende aspecten in zich verenigt (Balint 1952, p. 253, Klein 1940).

In de therapeutische depressie sluit de analysant zich niet langer af¹⁰ van zijn archaïsche wensen en gevoelens of van de rigide eisen van een vroegkinderlijk Boven-Ik die hij nu vrijelijk in de overdrachtsrelatie kan ervaren. In dit stadium van de analyse kent hij er immers de geschiedenis van en weet hij dat zij als verdedigingsmechanismen tegen een wrede of onverschillige omgeving tot stand kwamen (Balint 1952, p. 252-253). Zo kan de analysant de splitsing progressief ongedaan maken en aanvaarden dat een zekere graad van depressie en ontgoocheling tot het leven zelf behoort en dat het doorwerken ervan van hem een ‘beter mens’ (?) kan maken (Balint 1952, p. 257). De weg ligt nu open naar een ‘nieuw begin’: ‘Het moet de patiënt worden toegestaan te “regresseren” naar deze archaïsche, pretraumatische toestand. Hoe meer de patiënt in staat is om zichzelf van zijn verworven objectrelaties te ontdoen, hoe meer hij op een nieuwe manier kan

beginnen lief te hebben, hoe groter de kans is dat hij op niet-neurotische, volwassen manier liefheeft’ (Balint 1952, p. 248, mijn vertaling).¹¹ Dit laatste impliceert volgens Balint een integratie van tederheid en genitaliteit, waarbij een permanente realiteitstoets een harmonieuze wederzijdse afstemming van de verlangens van de partners mogelijk maakt.¹² We begrijpen hoe Balint aan de psychoanalyse het motto ‘minder (infantiel) sadisme, meer (volwassen) liefde’ kon meegeven (Balint 1935, p. 199).

We verwezen reeds naar het klassieke psychoanalytische adagium dat wat het laatst aan bod komt in de kuur, vanuit het oogpunt van de ontwikkelingsgeschiedenis van het subject het eerst opgetreden moet zijn. Toegepast op de problematiek die ons hier bezighoudt, betekent dit dat de depressieve positie voorafgaat aan wat Balint de paranoïde positie of houding noemt (Balint 1952, p. 257 e.v.). Balint twijfelt er weliswaar niet aan dat de naïeve, pretraumatische objectliefde aan deze beide posities voorafgaat, maar hij is minder zeker met betrekking tot de chronologische volgorde waarin deze laatste optreden. Balint wijst er in de eerste plaats op dat het kleine kind op de ontgoochelingen van de primaire objectliefde niet alleen depressief of paranoïde kan reageren, maar dat ook het narcisme (‘Als de omgeving mij niet bemint, dan bemin ik mezelf’) en het anaal-sadisme mogelijke antwoorden zijn op de prille ontgoochelingen en frustraties waarmee de opvoeding gepaard gaat. Bovendien kunnen de depressieve en de paranoïde positie als een verdediging tegen elkaar gebruikt worden en vertonen zij, zoals we reeds weten, beide uitgesproken narcistische kenmerken. Een duidelijke afbakening en een definitieve chronologische bepaling van de verschillende posities is derhalve niet mogelijk (Balint 1952, p. 264).

Naast de reeds vermelde ontwikkelingslijnen onderscheidt Balint nog een laatste mogelijkheid. Wanneer inderdaad de analyse een ‘normale’ ontwikkeling van archaische objectliefde naar volwassen (genitale) liefde mogelijk maakt, dan moet deze mogelijkheid ook reeds in het begin gegeven zijn. Wanneer de verzorgende figuren op een adequate – overigens niet noodzakelijk ‘perfecte’ – wijze omgaan met de primitieve wensen en verlangens van het kleine kind, dan is een ‘gezonde’ ontwikkeling mogelijk, die niet door neurotische verwickelingen verstoord wordt (Balint 1952, p. 264). Balint lijkt bijgevolg de pathologie als een *accidente*le (en dus vermijdbare) verworvenheid te beschouwen, die minstens in principe door een voldoende ver doorgedreven analyse weer ongedaan kan worden gemaakt. Ook de kleiniaanse posities krijgen op deze manier een *accidente*el karakter. Zij zijn niet langer karakteristiek voor de psychische ontwikkeling als zodanig, maar een mogelijk antwoord op *accidente*le verwickelingen ervan.¹³ Op deze manier stelt Balint zich buiten de freudiaanse klinische antropologie die de pathologie een plaats geeft in het hart van de menselijke existentie als zodanig en die slechts een *gradueel* verschil aanvaardt tussen normaliteit, psychische gezondheid en pathologie.¹⁴

Een structurele spraakverwarring?

Maar is dit het hele verhaal? Is een ontwikkeling denkbaar waarin geen spraakverwarring optreedt of waarin, wat op hetzelfde neerkomt, geen ernstige ‘opvoedingsfouten’ (‘errors of upbringing’) gemaakt worden? Ook al is het niet zijn expliciete theorie, Balint lijkt hier toch regelmatig aan te twijfelen. Zo schrijft hij bijvoorbeeld dat er geen ‘onschuldige strelingen’ zijn, dat deze laatste een essentieel seksueel karakter hebben en seksuele spanning uitlokken. Hoe zou bijvoorbeeld in de manier waarop men zijn kinderen wast, de eigen seksualiteitsbeleving niet meespelen? Ouders leven onvermijdelijk en ondanks zichzelf hun eigen verdrongen seksualiteit uit in hun relatie met hun kinderen.¹⁵ Op deze manier krijgt de spraakverwarring tussen de ‘taal van de tederheid’ en de ‘taal van de passie’ een structureel karakter (Balint 1932, p. 160-161). Hier zijn slechts graduele en geen wezenlijke verschillen.

Ook op andere plaatsen problematiseert Balint zijn ideeën over het principiële onderscheid tussen psychische gezondheid en pathologie en over het ‘nieuwe begin’. Het volgende citaat is in dit verband erg leerzaam: ‘In de veiligheid van de overdracht leek hij (...) zijn verdedigingen op te geven, te regresseren naar een (...) pretraumatische toestand, en opnieuw te beginnen lief te hebben en te haten op een primitieve manier, die vervolgens al snel werd opgevolgd door de ontwikkeling van een rijpe, goed aangepaste, niet-neurotische (wanneer een dergelijke toestand denkbaar is) manier van beminnen en haten (Balint 1952, p. 247, mijn vertaling en cursivering). Balint lijkt er, met andere woorden, niet echt van overtuigd te zijn dat de ‘psychische gezondheid’ een realiseerbaar ideaal is. Balint houdt trouwens niet op te herhalen dat ‘achter’ de volwassen vormen van liefde de eeuwige archaïsche wens in alles wat ik ben geliefd te worden door mijn objecten waaraan ik niets verschuldigd ben, werkzaam blijft (Balint 1952, p. 263). De primaire objectliefde wordt nooit helemaal overwonnen. Het wekt dan ook geen verwondering dat Balint alle volwassen vormen van liefde ‘compromisformaties’ noemt tussen de archaïsche verlangens en een niet-lustvolle, onverschillige werkelijkheid (Balint 1952, 247). Moeten wij hier niet minstens uit afleiden dat niemand volledig aan de neurose ontkomt en dat het ideaal van ‘een rijpe, goed aangepaste, niet-neurotische (...) manier van beminnen en haten’ in het beste geval niets anders is dan dat: een (onbereikbaar) ideaal? Over de karaktervorming schrijft Balint in dezelfde lijn dat de verschillende trekken van ons karakter versteende, rigide verdedigingsmechanismen zijn tegen een al te grote prikkeling en lust. Het zijn directe afgeleiden van eerdere verdringen (Balint, 1932, p. 173). De analyse kan ons weliswaar van sommige van deze rigide karaktertrekken bevrijden, maar het heeft er alle schijn van dat het hier om een asymptotisch proces gaat, dat zowel feitelijk als om structurele redenen, nooit tot het einde kan worden doorgevoerd (Balint 1932, p. 170-173).

Moeten we hier niet uit afleiden dat wat Balint zo eufemistisch ‘opvoedingsfouten’ noemt zowel onvermijdelijk als uiteindelijk onophefbaar is?

Tussen de wereld van het kind en die van de volwassenen gaapt een basale en structurele kloof die nooit volledig kan worden gedicht en die bepalend is voor het mens-zijn zelf. We worden zo gedwongen om de primaire objectliefde (de hechting?) en de status van de verschillende kleiniaanse posities theoretisch te herzien. Volgens Balint ontwikkelen deze posities zich op basis van de lotgevallen van de hechtingsrelatie. Het zijn afweerreacties op vroegkinderlijke trauma's en op al dan niet reële tekortkomingen van de zorgende omgeving. De kleiniaanse posities mogen dus niet als verdedigingsmechanismen tegen de interne werking van doodsdrijf begrepen worden. Tegelijk noemt Balint ze 'obstakels' voor een 'nieuw begin', die in de loop van de analyse overwonnen moeten en kunnen worden. Wanneer evenwel de 'spraakverwarring' tussen het kind en de volwassene een structureel karakter heeft, dan geldt dit evenzeer voor deze posities die er een antwoord op zijn. De primaire objectliefde – en bij uitbreiding ook elke volwassen liefdesrelatie, die volgens Balint immers steeds een 'compromisformatie' is – krijgt noodzakelijk vorm vanuit de verschillende posities die Klein en Balint beschrijven. Betekent dit niet dat de hechtingsrelatie in een zekere zin altijd mislukt en dat ook hier slechts graduele verschillen zijn? We weten bovendien dat de verschillende posities niet duidelijk van elkaar afgelijnd kunnen worden en dat de ene als verdediging tegen de andere gebruikt kan worden. Geeft Balint op deze manier niet een eerste aanzet tot een theoretische fundering van een meer dimensionale benadering van de hechting?

Besluit

Volgens Fonagy dragen wij allen een potentieel tot 'veiligheid' en tot 'onveiligheid' in ons (Fonagy 2001, p. 187). Hij schrijft verder dat onderzoek weliswaar wijst op een grote individuele stabiliteit met betrekking tot de gehechtheidsstijlen, maar dat deze stabiliteit wellicht ook vanuit de continuïteit van de omgevingsfactoren kan worden verklaard (Fonagy 2001, p. 91). Klein meent dat de paranoïd-schizoïde en de depressieve positie gedurende het hele leven actief blijven. Specifieke omgevingen kunnen een paranoïd-schizoïde of een depressie reactie, een onveilig of een veilig relatiepatroon uitlokken. De kleiniaanse psychoanalyse confronteert ons bijgevolg minstens met de theoretische mogelijkheid dat verschillende gehechtheidspatronen tegelijk in een eenzelfde individu aanwezig en activeerbaar zijn (Fonagy 2001, p. 92).

Onze uiteenzetting over Balint geeft aan deze inzichten een verdere theoretische fundering. Wanneer de primaire objectliefde altijd al verstoord is, dan moeten ook de verschillende reactievormen op deze verstoring bij ieder van ons in mindere of meerdere mate aanwezig zijn. Volgens Fonagy kunnen de kleiniaanse posities in termen van gehechtheidsstijlen vertaald worden. Wellicht geldt dit ook bijvoorbeeld voor het narcisme, dat Balint als een alternatieve reactiemogelijkheid beschouwt en dat aan de verwerpende stijl ('dismissing') herinnert. De psychische gezondheid kan in dat geval niet

langer beschreven worden in termen van een al dan niet veilige gehechtheid, maar als een precair evenwicht tussen verschillende vormen van gehechtheid. We wezen er reeds op dat Fonagy in dit verband voorstelt om de veiligheid van de gehechtheid te herinterpreteren in termen van soms snel afwisselende cycli van veilige en onveilige modi ervan. De frequentie van deze cycli, en niet de categorie die het beste past bij een bepaald individu, is een stabiel persoonlijkheidskenmerk (Fonagy, 2001, p. 87).

Het ‘nieuwe begin’ waarover Balint spreekt, kan in dit perspectief niet als een terugkeer naar een pretraumatische toestand worden beschouwd, van waaruit een ‘gezonde’, normale ontwikkeling als vanzelf volgt (Balint 1935, p. 188; 1952, p. 259). Het effect van de analyse op onze hechtingsrelaties zal – ook op een theoretisch niveau – eerder in termen van een gewijzigde, meer soepele en elastische verhouding tussen verschillende mogelijke (en potentieel pathologische) posities moeten worden voorgesteld en beschreven, dan als terugkeer naar een hypothetische en onproblematiese oertoestand. De psychoanalyse is geen heilsleer ...

Noten

1. Balint (1935, p. 199).
2. Zie bijvoorbeeld Balint (1935, p. 196 e.v.) en Balint (1952).
3. Op de achtergrond speelt hier ongetwijfeld een zeer sterke invloed van Ferenczi, aan wie Balint het begrip ‘analytische tact’ ontleent. Maar ook Balints experimenten met het kader van de analytische kuur verwijzen overduidelijk naar Ferenczi’s kritiek op een al te intellectualistische interpretatie ervan. De ruimte ontbreekt evenwel om deze problematiek hier in detail uit te werken.
4. ‘Physical proximity, lasting as long as possible is pleasurable to both mother and child’ (A. Balint 1939, p. 119).
5. Voor een meer gedetailleerde bespreking van de verhouding tussen ‘primaire objectliefde’ en volwassen liefde zie onder andere Balint (1947).
6. Voor commentaar zie Van Haute en Geyskens (2002).
7. Ik baseer mij in deze paragraaf vooral op Balints programmatische tekst over *New beginning and the paranoid and the depressive syndromes* (Balint 1952).
8. Voor een gedetailleerde bespreking van het onderscheid tussen deze vorm van depressie en andere (meer pathologische) vormen zie Balint (1952, p. 254 e.v.).
9. Balint verwijst met deze term naar de delen van het Ik en het Boven-Ik die respectievelijk beperkingen aanvaarden en die op een soepele wijze in overeenstemming zijn met het normbesef van het gemiddelde lid van de gemeenschap (Balint 1951, p. 106).
10. Bijvoorbeeld door ze naar buiten te projecteren zoals in de paranoïde positie.
11. Zie bijvoorbeeld ook: ‘New beginning means the capacity for an unsuspicious, trusting, self-abandoned and relaxed object-relation’ (Balint 1952, p. 256).
12. Zie voor een meer uitgebreide bespreking van deze problematiek Balint (1947).
13. De depressieve positie vormt hierop wellicht een uitzondering. Balint suggereert immers dat elke aanpassing aan de werkelijkheid de bekwaamheid impliceert om zonder al te veel angst met de depressie om te gaan waarmee elke realiteitstoets gepaard gaat. Op deze manier zou Fonagy’s suggestie dat de depressieve positie naar een veilige en de paranoïde positie naar een onveilige hechting verwijst toch volgehouden kunnen worden (Balint 1952, 264).
14. Over deze problematiek zie Van Haute en Geyskens (2002 & 2003) en De Block (2003).
15. Deze passages anticiperen op Laplanche’s ‘algemene theorie van de verleiding’ (Laplanche 1987), volgens welke de onbewuste ouder-

lijke, volwassen seksualiteit onvermijdelijk interfereert met de kinderlijke lustbeleving, die nog niet in staat is hierop een adequaat ant-

woord te formuleren. Zie voor meer commentaar Van Haute & Geyskens (2002, p. 97-128).

Literatuur

Balint, A. (1939). Love for the mother and mother love. In: M. Balint, *Primary Love and Psychoanalytic Technique* (p. 109-128). Londen: Karnac, 1994.

Balint, M. (1932). Character Analysis and New Beginning. In: M. Balint, *Primary Love and Psychoanalytic Technique* (p. 159-173). Londen: Karnac, 1994.

Balint, M. (1935). Critical Notes on the Theory of the Pregenital Organisations of the Libido. In: M. Balint, *Primary Love and Psychoanalytic Technique* (p. 49-72). Londen: Karnac, 1994.

Balint, M. (1936). Eros and Aphrodite. In: M. Balint, *Primary Love and Psychoanalytic Technique* (p. 73-89). Londen: Karnac, 1994.

Balint, M. (1937). Early developmental states of the Ego. Primary Object-Love. In: M. Balint, *Primary Love and Psychoanalytic Technique* (p. 90-108). Londen: Karnac, 1994.

Balint, M. (1947). On Genital Love. In: M. Balint, *Primary Love and Psychoanalytic Technique* (p. 128-140). Londen: Karnac, 1994.

Balint, M. (1951). On Punishing Offenders. In: M. Balint, *Problems of Human Pleasure and Behaviour* (p. 86-116). Londen: Karnac, 1957.

Balint, M. (1952). New Beginning and the Paranoid and Depressive Syndromes. In:

M. Balint, *Primary Love and Psychoanalytic Technique* (p. 244-265). Londen: Karnac.

Balint, M. (1968). *The Basic Fault. Therapeutic Aspects of Regression*. Hove/New York: Brunner-Routledge.

Bowlby, J. (1958). The Nature of the Child's Tie to his Mother. *International Journal of Psychoanalysis*, 39, 350-373.

De Block, A. (2003). *Vragen aan Freud*. Amsterdam: Boom.

Fairbairn, W.R. (1941). A Revised Psychopathology of the Psychoses and the Psychoneuroses. In: P. Buckley (red.), *Essential Papers on Object Relations* (p. 71-101). New York/Londen: New York University Press.

Ferenczi, S. (1932). Confusion de langue entre les adultes et l'enfant. In: S. Ferenczi, *Œuvres complètes IV* (p. 125-138). Parijs: Payot, 1982.

Fonagy, P. (2001). *Attachment Theory and Psychoanalysis*. New York: Other Press.

Geyskens, T. & Van Haute, P. (2003). *Van doodsdrijf tot hechtingstheorie. Het primaat van het kind bij Freud, Klein en Hermann*. Amsterdam: Boom.

Heimann, P. (1952). Notes sur la théorie des pulsions de vie et des pulsions de mort. In: M. Klein, P. Heimann, S. Isaacs & J. Rivière (red.), *Développements de la psychanalyse*. Parijs: PUF.

Klein, M. (1935). A Contribution to the Psychogenesis of Manic-depressive States. In: M. Klein, *Love, Guilt and Reparation and Other Works 1921-1945* (p. 262-289). Londen: Virago, 1988.

Klein, M. (1940). Mourning and its Relation to Manic-Depressive States. In: M. Klein (1988) *Love, Guilt and Reparation and Other Works 1921-1945* (p. 344-369). Londen: Virago.

Klein, M. (1946). Notes on some Schizoid Mechanisms. In: M. Klein, *Envy and Gratitude and Other Works* (p. 1-24). New York: The Free Press, 1984.

Klein, M. (1948). On the Theory of Anxiety and Guilt. In: M. Klein, *Envy and Gratitude and Other Works* (p. 25-43). New York: The Free Press, 1984.

Klein, M. (1952). Some Theoretical Conclusions Regarding the Emotional Life of the Infant. In: M. Klein, *Envy and Gratitude and Other Works* (p. 61-93). New York: The Free Press, 1984.

Klein, M. (1959). Our Adult World and its Roots in Infancy. In: M. Klein, *Envy and Gratitude and Other Works* (p. 247-263). New York: The Free Press, 1984.

Laplanche, J. (1987). *Nouveaux fondements pour la psychanalyse*. Parijs: PUF.

Van Haute, P. & Geyskens, T. (2002). *Spraakverwarring. Het primaat van de seksualiteit bij Freud, Ferenczi en Laplanche*. Nijmegen: SUN.

Less sadism, more love: attachment in the work of Klein and Balint

According to Fonagy, an attempt should be made to replace the categorical approach which is prevailing in present-day debate on attachment by a ‘dimensional’ approach. Balint’s reading of the work of Melanie Klein can be considered a first attempt to formulate a theoretical foundation for Fonagy’s suggestion. This article shows how such a dimensional approach can help towards the integration of the dimension of attachment into a psychoanalytic and pathoanalytic framework.

Key words: attachment, new beginning, pathoanalysis of existence, psychoanalysis

Manuscript ontvangen: 23 december 2003

Definitieve versie: 28 maart 2004